

TEISTŲ IR NETEISTŲ VYRŲ SOCIALINĖS INFORMACIJOS APDOROJIMAS PATEIKIANT GREITĄ IR LĖTĄ ATSAKĄ NEVIENAREIKŠMIŠKOSE SOCIALINĖSE SITUACIJOSE

Andrius Lošakevičius

Psichologas

Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos

Saltoniškių g. 19, LT-08105 Vilnius

Tel. +370 6 855 6787

El. paštas: andrius.losakevicius@policija.lt

Socialinės informacijos apdorojimo (SIA) požiūriu žmogaus elgesį lemia jo kognityvi veikla – socialinės aplinkos stimulai aktyvina žmogaus kognityvius darinius ir procesus, o elgesys pasireiškia kaip informacijos apdorojimo rezultatas. Ši teorija plačiai naudojama siekiant paaiškinti nuo socialinių normų nukrypstantį elgesį. Tiesa, naudojantis SIA teorija daugiausia atliekami vaikų elgesio tyrimai, o duomenų apie suaugusiųjų socialinės informacijos apdorojimo ypatumus dar stokojama. Be to, nors teoriniai SIA modeliai gali paaiškinti asocialaus elgesio pasireiškimą ir turi nemažą empirinį pagrindimą, vis dar trūksta aiškaus supratimo, kaip vyksta informacijos apdorojimas pasireiškiant impulsyviu elgesiui, kai situacijoje tenka greitai reaguoti.

Savo tyrime siekėme nustatyti suaugusių (20–63 metų), teistų už įvairius nusikaltimus ($n = 57$), ir neteistų ($n = 33$) vyrų socialinės informacijos apdorojimo ypatumus skirtingomis sąlygomis – kai nevienareikšmiška situacija reikalauja greito atsako ir kai tyrimo dalyviai turi laiko nuosekliai išanalizuoti informaciją.

Rezultatai parodė, kad teistų ir neteistų vyrų atsakymai atgaminant matytas socialines situacijas, nurodant situacijos veikėjo siekiamus tikslus bei vertinant pasirinktą elgesį reikšmingai skiriasi. Be to, nustatyta, kad greitas socialinės informacijos apdorojimas, kai tyrimo dalyvis turi tuojau pat reaguoti, palyginti su lėtu (nuosekliu) apdorojimu, yra tendencingesnis kiekviename SIA etape: greito SIA metu tyrimo dalyviai atkūrė matytas situacijas ne taip detalai ir dažniau subjektyviai ($p \leq 0,05$) nei lėto; pateikė daugiau priešišku situacijos interpretacijų ($p \leq 0,05$) ir dažniau nurodė, kad veikėjas sieks priešišku tikslų matytoje situacijoje ($p \leq 0,05$). Taip pat greito SIA metu, palyginti su lėtu, tyrimo dalyviai pateikė reikšmingai daugiau priešiško elgesio alternatyvų ir dažniau nurodė, kad situacijos veikėjas pasirinktą priešišką elgesį.

Pagrindiniai žodžiai: socialinės informacijos apdorojimas, suaugusiųjų socialinės informacijos apdorojimas, asocialus elgesys, nusikaltimus padarę asmenys, greitas-lėtas atsakas.

Nuo priimtų socialinių normų nukrypstantis elgesys plačiai tyrinėjamas ir analizuojamas remiantis įvairiomis teorijomis ir požiūriais, tačiau pastaraisiais metais didelio susidomėjimo susilaukia kogni-

tyvių veiksmų įtaka socialiniam elgesiui. Bene labiausiai tyrėjų dėmesį traukia socialinės informacijos apdorojimo (SIA) teorija, kuri pateikia išsamų aiškinimą, kaip žmogaus kognityvieji procesai susiję su

agresyvaus elgesio pasireiškimu ir jo vystymusi (Crick & Dodge, 1994). Vadovaujantis šia teorija, atliekama daug empirinių tyrimų, analizuojamas skirtingų tyrimo dalyvių grupių socialinės informacijos apdorojimas ir jo sąsajos su agresyvaus elgesio pasireiškimu (Cheng & Chiu, 2002; Fite, Goodnight, Bates, Dodge, & Pettit, 2008; Larkin, Jahoda, & MacMahon, 2013; Nas, Orobio De Castro, & Koops, 2005; Orobio de Castro, Merk, Koops, & Veerman, 2005; Orobio de Castro, 2004), kurių rezultatai sėkmingai naudojami praktiniame darbe, prognozuojant asocialaus elgesio pasireiškimą bei kuriant prevencines ir korekcines programas (Kupersmidt, Stelter, & Dodge, 2011; van Nieuwenhuijzen, Orobio de Castro, van Aken, & Matthys, 2009). Šios teorijos stiprybė – kad tyrimams pasitelkiamos skirtingos dalyvių grupės – ne tik agresyviu elgesiu pasižymintys vaikai, bet ir įvairios klinikinės imtys ar asmenys iš bendros populiacijos (Nas et al., 2005).

Esminė SIA požiūrio prielaida, kad elgesys yra tam tikrų kognityvių operacijų rezultatas. Socialinės informacijos apdorojimo teorijos autoriai detalčiai aprašė kognityviuosius procesus, kaip yra apdorojami socialinėse situacijose pasitaikantys stimuli ir daromos išvados. Pirmiausia žmogus a) užkoduoja gaunamus tiek vidinius, tiek išorinius stimulus, b) juos interpretuoja, c) išsiaiškina tikslą, kurio reikėtų siekti konkrečioje situacijoje, ir d) suformuoja galimus atsakus. Vėliau, e) juos įvertinęs, pasirenka konkretų elgesio variantą ir galiausiai jį (f) realizuoja. Autoriai pabrėžia, kad šie kognityvūs procesai yra neatsiejami nuo turimų kognityvių struktūrų (schemų, scenarijų, atsiminimų ar asociacijų), be to – įgimtos žmogaus biologinės savybės ir konkrečios

socialinės situacijos aplinkybės daro įtaką jo gebėjimui apdoroti gaunamą informaciją (Crick & Dodge, 1994).

Empiriniai tyrimai patvirtina įvairių tyrimo dalyvių grupių specifinio socialinės informacijos apdorojimo sąsajas su elgesio pasireiškimu (Nas et al., 2005). Nustatyta, kad, užkoduojant socialines situacijas, agresyvių vaikų, palyginti su neagresyviais, dėmesys yra selektyvus priešiškiems išorės stimulams, taip pat jie remiasi mažesniu stimulų skaičiumi ir linkę labiau pasikliauti turimomis schemomis (Dodge, Pettit, Bates, & Valente, 1995). Interpretuodami dviprasmišką socialinę informaciją, agresyvūs vaikai ir suaugusieji linkę tendencingai priskirti priešiškas priežastis socialinėse situacijose vykstantiems įvykiams (Lim, Day, & Casey, 2011; Orobio de Castro, Veerman, Koops, Bosch, & Monshouwer, 2002). Prisitaikymo sunkumų turintys vaikai dažniau linkę socialinėse situacijose kelti sau priešiškus kitų atžvilgiu tikslus, yra linkę keršyti ir dominuoti (Crick & Dodge, 1996; Slaby & Guerra, 1988). Taip pat daromos prielaidos, kad agresyvių vaikų keliami tikslai yra nelankstūs, neatitinka konkrečios socialinės situacijos reikalavimų arba nukrypsta nuo prosocialių normų (Crick & Dodge, 1994). Formuodami galimus atsakus, agresyvūs vaikai susikuria mažiau verbalizuojamų ir daugiau su tiesioginiu agresyviu elgesiu susijusių variantų. Kai kurie duomenys rodo, kad agresyvūs vaikai generuoja mažiau galimų reakcijų, nei neagresyvūs jų bendraamžiai, tačiau tyrimai nevienareikšmiai (Crick & Dodge, 1994; Orobio de Castro et al., 2005; Slaby & Guerra, 1988). Socialiai neprisitaikę vaikai dažniau renkasi agresyviai reaguoti socialinėse situacijose, net kai jos nėra suvokiamos

priešškai. Nustatyta, kad bendraamžių atstumti ir agresyvūs vaikai pozityviau vertina agresiją, tiki, kad agresyvus elgesys turės teigiamų pasekmių ir duos tiesioginės naudos (Dodge et al., 2003). Be to, prie bendraamžių neprisitaikančių vaikų savęs vertinimas taip pat yra specifinis – jie prastai save vertina socialaus elgesio atžvilgiu ir gerai – asocialaus elgesio atžvilgiu (Crick & Dodge, 1994; Orobio de Castro et al., 2005; van Nieuwenhuijzen et al., 2005; 2006). Elgesio etape įsijungia ir galimų pasekmių vertinimas, prasideda naujas informacijos apdorojimo procesas. Crick ir Dodge (1994) nuomone, čia gali veikti įgūdžių stoka, kai žmogus tiesiog negali tinkamai atlikti veiklos, pavyzdžiui, vaikas bando įspėti, bet jam tai išeina įžūliai, ir viskas virsta muštynėmis.

Nors SIA teorija yra grindžiama daugiausia vaikų elgesio tyrimais, šios teorijos autoriai daro prielaidą, kad ji yra gana universali, gali paaiškinti ne tik vaikų, bet ir vyresnio amžiaus asmenų socialinės informacijos apdorojimą. Tikėtina, kad suaugusieji dėl sukauptos didesnės patirties turės sudėtingesnės organizacijos žinių struktūras, taip pat gebės kognityviai greičiau ir tiksliau apdoroti gaunamą informaciją. Tačiau, kita vertus, susiformavusios stabilios ir nelanksčios kognityvios struktūros gali skatinti tendencingesnį informacijos apdorojimą ir trukdyti parinkti tinkamas reagavimo strategijas konkrečioje situacijoje (Valickas ir Tarozienė, 2009). Suaugusiųjų SIA tyrimai leidžia teigti, kad smurtaujančios vyrai, palyginti su nesmurtaujančiais, linkę priešškiau interpretuoti tarpasmenines situacijas (Lim et al., 2011), o skirtingą kriminalinę patirtį turinčių asmenų socialinės informacijos apdorojimas skiriasi informacijos interpretavimo ir galimo el-

gesio atsako kūrimo etapuose (Tarozienė, 2011). Ir nors suaugusiųjų socialinės informacijos apdorojimo tyrimų daugėja (Lim et al., 2011; Nas et al., 2005; Tarozienė, 2011), reikia pripažinti, kad apie suaugusiųjų kognityvius procesus dar žinoma sąlyginai nedaug. Šis tyrimas yra dar vienas bandymas paanalizuoti suaugusių vyrų socialinės informacijos apdorojimo ypatumus.

Socialinės informacijos apdorojimo tyrimuose dažniausiai vertinami paties žmogaus pateikiami atsakymai apie tai, kaip jis elgtųsi susidūręs su socialine problema. Klausimas, ar tokie sąmoningi ir savirefleksija besiremiantys atsakymai leidžia tinkamai įvertinti visus SIA etapus (Orobio de Castro, 2004). Patys SIA autoriai sutinka, kad žmogaus informacijos apdorojimas vyksta ypač dideliu greičiu, automatiškai, ir pats žmogus dažnai net nepastebi, kaip jis priima vieną ar kitą sprendimą (Crick & Dodge, 1994). Tyrimai rodo, kad su agresyvumu susiję atsakai dažniau pasirenkami vykstant paviršutiniškam, impulsyviu reagavimui ir skirtumai tarp agresyvių ir neagresyvių asmenų išryškėja būtent tokiose situacijose, kur reikia pateikti greitą, automatinį sprendimą. Socialinės adaptacijos sunkumų turintys vaikai, esant racionaliam informacijos apdorojimui, reaguoja adekvačiai, o reaguodami automatiškai, jie dažniau pateikia agresyvius ir konfliktus skatinančius atsakymus (Rabiner, Lenhart, & Lochman, 1990). Kai kurie tyrimai rodo, kad fizinė agresija yra susijusi su specifiniu informacijos apdorojimu pateikiant impulsyvų atsakymą, o būtent polinkiu atkreipti dėmesį į priešiskus požymius ir priešškai interpretuoti kitų elgesį. Žmonės, kurie gauna didelius pykčio vertinimo įverčius, tendencingai reaguoja

į priešiškus stimulus (Smith & Waterman, 2004; Wilkowski, Robinson, Gordon, & Troop-Gordon, 2007). Zelli, Huesmann ir Cervone (1995) nustatė, kad agresyvūs asmenys, pateikdami greitą nevienareikšmiškų sakinių interpretaciją, dažniau interpretuoja agresyviai, nei pateikdami lėtą atsakymą. Tyrėjai daro išvadą, kad automatiniai ir kontroliuojami procesai gali labai skirtingai veikti individualų agresyvų elgesį ir nėra kongruentiški.

Euristiniame sprendimų priėmimų modelyje šie skirtumai aiškinami skirtingais informacijos apdorojimo principais. Automatiškai pasiekiamos žinios, emocinį atspalvį turintys asociatyvūs kognityvieji procesai yra priklausomi nuo įpročių – apdorojami be valingų pastangų ir neprieinami žmogaus savistabai, todėl sunkiai sąmoningai kontroliuojami. Sąmoningai stebimi ir kontroliuojami kognityvieji procesai yra lėtesni ir nuoseklūs (Kahneman, 2003).

Manoma, kad greitas, nesąmoningas informacijos apdorojimas atspindi lengvai prieinamas kognityvias struktūras, susiformavusias per dažną pakartotinį priešiškos ir agresyvios aplinkos patyrimą (Crick & Dodge, 1994; Dodge, 1993; Huesmann, 1988; Kahneman, 2003). Automatinis procesas yra nuolatinio dažno stimulo ir reakcijos siejimo rezultatas ir nereikalauja sutelkti kontroliuojamą dėmesį. Žmonės, kurie dažnai susiduria su stimulais, susijusiais su agresija (pvz., auga smurtinėje aplinkoje), išsivysto priešiškas žinių struktūras, kuriose su agresija susijusios struktūros lengvai aktyvinamos ir daro įtaką tam, kaip jie apdoroja socialinę informaciją (Linder, Werner, & Lyle, 2010). Tokios supaprastintos kognityvios strategijos vaidina ypač svarbų vaidmenį visuo-

se žmogaus kognityviuosiuose procesuose (Glöckner & Witteman, 2010). Kadangi žmogus paprastai neturi galimybės objektyviai apdoroti visos socialinėje situacijoje prieinamos informacijos, jis situacijos sąvybes pakeičia iš savo turimų kognityvių struktūrų kylančiomis – euristinėmis – sąvybėmis, taip palengvindamas informacijos apdorojimą (Kahneman & Frederick, 2005). Tačiau euristikos pačios savaime nenulemia sprendimo, nes jų panaudojimas priklauso nuo esamo konteksto ar problemos formulavimo (Tversky & Kahneman, 1992), tad euristiniame sprendimų priėmimo modelyje nėra detalizuojami konkretūs socialinės informacijos apdorojimo etapai. Taip pat nėra žinoma, ar greitas, automatinis informacijos apdorojimas ir racionalus bei nuoseklus SIA iš tiesų yra du atskiri vienas kitą papildantys, ar analogiški, skirtingu greičiu vykstantys bei skirtingu turiniu operuojantys procesai.

Apibendrinant pirmiau išvardytą, reikia pažymėti, kad, nors suaugusiųjų socialinės informacijos apdorojimas susilaukia vis daugiau tyrėjų dėmesio, duomenų apie suaugusiųjų SIA dėsningumus dar labai nedaug. Tyrimai rodo, kad skirtingus nusikaltimus darantys asmenys skirtingai interpretuoja socialinę informaciją ir susikuria skirtingas galimo elgesio strategijas (Lim et al., 2011; Tarozienė, 2011), tad tikėtina, kad SIA skirtumai gali pasireikšti ir kituose – informacijos užkodavimo, tikslo išsikėlimo bei atsako pasirinkimo – etapuose. Taip pat stokojama žinių apie nusikaltimus darančių suaugusiųjų SIA ypatumus, palyginti su neteistais asmenimis. Kai kurie tyrimai leidžia manyti, kad už kriminalinius nusikaltimus teisti ir neteisti vyrai socialinę informaciją apdoroja daugiau ar mažiau skirtingai (Valickas, Vanagaitė ir Navickas, 2014).

Kita vertus, tirti suaugusių žmonių SIA nėra paprasta dėl, kaip minėta, susiformavusių sudėtingų kognityvių žinojimo vietų. Manoma, kad tyrimai greito, spontaniško atsakymo sąlygomis leis labiau pasireikšti socialinės informacijos apdorojimo skirtumams, nei esant sąmoningam, reflektyviam SIA (Zelli et al., 1995). Nors tyrimai rodo, kad, esant greitam, nesąmoningam informacijos apdorojimui, informacija interpretuojama priešiščiau, stokojama duomenų, kaip pasireiškia greitas ir lėtas socialinės informacijos apdorojimas kiekviename etape. Tikėtina, kad SIA skirtumai išryškėtų būtent greito informacijos apdorojimo metu, o remiantis euristinio sprendimo priėmimo teorija, galima kelti prielaidą, kad, greitai apdorodami informaciją, tyrimo dalyviai pateiks daugiau agresyvių atsakymų, nei esant nuosekliam, lėtam SIA.

Atsižvelgiant į tai, šiame savo tyrime keliame sau tikslą palyginti suaugusiųjų – už įvairius nusikaltimus teistų ir neteistų – vyrų socialinės informacijos apdorojimo ypatumus, kai reikia pateikti greitą atsaką ir kai galima lėtai, nuosekliai išanalizuoti situaciją. Darome prielaidą, kad teisti vyrai, palyginti su neteistais, vertindami nevienareikšmes socialines situacijas, skirtingai apdoroja socialinę informaciją. Atsižvelgiant į tai, kad tyrime dalyvavo vyrai, turintys didelę nusikalstamo elgesio

patirtį, tikėtina, kad jie tendencingai pateiks daugiau priešišku atsakymų, palyginti su neteistais vyrais tiek greito, tiek lėto SIA metu.

METODIKA

Tyrimo dalyviai. Nors SIA teorija visų pirma skirta paaiškinti agresyvų elgesį, vaikų elgesio tyrimai rodo, kad ją galima pritaikyti ir aiškinant platesnį asocialaus elgesio spektrą. Šiame tyrime buvo pasirinktas objektyvus asocialaus elgesio rodiklis – nusikaltimų darymas. Iš visų 90 tyrime dalyvavusių vyrų 57 (61 %) buvo už įvairius nusikaltimus teisti ir atliekantys bausmę Vilniaus pataisos namuose (amžiaus vidurkis – 39,27 m.). Bausmes atliekantys vyrai buvo teisti vidutiniškai po 5,5 karto už įvairius nusikaltimus, tiek nesmurtinius (pvz., vagystė, sukčiavimas ir pan.), tiek smurtinius (pvz., kūno sužalojimas, nužudymas ir pan.). Atsižvelgiant į nusikaltimus padariusių vyrų amžių ir išsimokslinimą, tyrimui taip pat buvo atrinkti 33 (39 %) pilnamečiai, neteisti, turintys žemesnį nei aukštasis išsimokslinimą vyrai (amžiaus vidurkis – 37,58 m.). Neteistų vyrų imtis buvo surinkta Vilniaus teritorinėje darbo biržoje, tad tyrimo metu visi dalyviai buvo bedarbiai.

Tyrimo dalyvių amžiaus vidurkis statistiškai reikšmingai tarp grupių nesisky-

1 lentelė. Tyrimo dalyvių amžiaus vidurkių ir pasiskirstymo į amžiaus grupes palyginimas

	Vid.	p reikšmė	Iki 30 m.	30–39 m.	40–49 m.	50 m. ir daugiau	p reikšmė
Teisti	39,27	$p = 0,453$	13 (23,6 %)	14 (25,5 %)	16 (29,1 %)	12 (21,8 %)	$p = 0,113$
Neteisti	37,58		14 (42,4 %)	3 (9,1 %)	7 (21,2 %)	9 (27,3 %)	
Iš viso	38,64		27 (30,7 %)	17 (19,3 %)	23 (26,1 %)	21 (23,9 %)	

rė (*Mano ir Vitnio kriterijus*, $U = 820,5$, $p = 0,453$), taip pat grupės panašiai pasiskirstė į amžiaus grupes ($\chi^2(3) = 5,979$, $p = 0,113$), daugiausia tyrime dalyvavo jauni, iki 30 m. vyrai. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas į amžiaus grupes pateiktas 1-oje lentelėje.

Dauguma tyrimo dalyvių nurodė, kad yra įgiję vidurinį išsimokslinimą ($n = 53$, 48,6 %), 31 (28,4 %) asmuo nurodė, kad yra įgijęs pagrindinį išsimokslinimą, 21 (19,3 %) nebuvo baigęs pagrindinės mokyklos ir 4 (3,7 %) nurodė, kad yra įgiję aukštesnįjį išsimokslinimą. Dauguma vyrų buvo nevedę – 65 (60,2 %), 23 (21,3 %) – išsiskyrę, 19 (17,6 %) – susituokę, vienas vyras (0,9 %) nurodė, kad yra našlys. Tyrimo dalyvių grupės pagal išsimokslinimą, ($\chi^2(3) = 6,266$, $p = 0,099$) ir šeiminių padėčių ($\chi^2(3) = 2,549$, $p = 0,466$) reikšmingai nesiskyrė.

Tyrimo metodai. SIA tyrimuose taikomi įvairiais aspektais skirtingi tyrimo metodai, tačiau panašumas yra tas, kad tyrimo dalyviams paprastai pateikiamos vinjetės, trumpai apibūdinančios realistiškas situacijas, kuriose veikėjas susiduria su tarpasmenine problema. Šios vinjetės paprastai pateikiamos vaizdo įrašė ar trumpo aprašymo ar atpasakojimo pavidalu, ir, tyrimo dalyviui susipažinus su situacija, yra atliekamas interviu, siekiant atskleisti tiriamus SIA etapus, o gaunami atsakymai kategorizuojami pagal tyrėjų nustatytus kriterijus (Crick & Dodge, 1996). Situacijos aprašymai netinka tirti informacijos užkodavimui, o vaizdo įrašas leidžia tirti visus SIA etapus, išskyrus elgesio įgyvendinimą.

Šiame tyrime taikome nevienareikšmių tarpasmeninių situacijų metodiką (Garbaliuskaitė, Maceina, Rizgelytė-Viskontienė ir Valickas, 2012), kai naudojamos šešios

vidutiniškai 31 sek. trukmės filmų ištraukos, vaizduojančios tarpasmenines situacijas. Ištraukos buvo parinktos iš įvairių kino filmų ir atitiko tris pagrindinius kriterijus: a) ištraukų veikėjai turi būti suaugę asmenys; b) ištraukoje turi būti vaizduojama tikroviška tarpasmeninė situacija; c) situacija turi būti nevienareikšmiška – be aiškios pabaigos. Ištraukų dviprasmiškumą vertino trys nepriklausomi vertintojai, remdamiesi dviem kriterijais: a) galimų priežasčių, galėjusių nulemti tarpasmeninės sąveikos situaciją, skaičius; b) galimų situacijos baigčių skaičius. Vertintojų suderinamumas, vertinamas Randolpho kapos koeficientu, lygus 0,89 (Michailovaitė, 2013). Pavyzdžiui, vienoje iš ištraukų rodomas vakare miesto gatvėje prie bankomato stovintis vyras. Gatve eina moteris, vyras atsisuka ir nuseka jai iš paskos. Eidamas paskui moterį vyras įsideda savo piniginę į vidinę palto kišenę. Moteris sustoja prie gatvės, vyras priėjęs atsistoja šalia jos ir pasisukęs žiūri jai į veidą. Moteris žiūri tiesiai priešais save.

Tokia tyrimo procedūra leidžia įvertinti penkis pirmus SIA etapus atskirai – po kiekvienos vaizdo ištraukos būdavo atliekamas struktūruotas interviu, sudarytas pagal socialinės informacijos apdorojimo teoriją. Tokia tyrimo metodologija reikalauja gebėjimo reflektuoti ir pateikti apgalvotus atsakymus, dėl to gali ne visai teisingai atspindėti realiai vykstančius kognityviuosius procesus, ypač siekiant įvertinti automatinę informacijos apdorojimą. Paprastai tiriant automatinę socialinės informacijos apdorojimą yra pasitelkiami tokie metodai kaip reakcijos laiko matavimas, akių judesių sekimas ar skaitymo laiko nustatymas (Linder et al., 2010; Wilkowski et al., 2007), tačiau tokie metodai reikalauja

papildomų eksperimentinių sąlygų, apsun- kina tyrimo atlikimą ir nutolsta nuo realios gyvenimiškos situacijos tikroviškumo. Savo tyrime, siekdami įvertinti greitą SIA, rėmėmės Tversky ir Kahneman (1986) idėja apie sprendimo priėmimą remiantis problemos formulavimu: sprenddami tą pačią, tačiau skirtingai formuluojamą problemą, žmonės priima skirtingus sprendimus. Dėl to nutarėme pateikti tuos pačius klausimus, tačiau skirtingu eiliškumu – vertinant greitą SIA pirmiausia pateikiami klausimai apie situacijoje matyto veikėjo pasirinktą elgesį, ir vėliau nustatomi informacijos interpretavimo ir užkodavimo ypatumai. Vertinant lėtą SIA, klausimai užduodami nuosekliai pagal SIA etapus.

Tyrimo eiga. Tyrimas buvo atliekamas su kiekvienu jo dalyviu individualiai, atsikiroje patalpoje, kurioje tyrimo metu buvo tik tyrimo dalyvis ir tyrėjas. Tyrimo dalyviams buvo paaiškinta, kad tyrimo metu bus tiriama, kaip žmogus priima sprendimą tarpasmeninėse situacijose ir užduodami klausimai neturi teisingų ar klaidingų atsakymų. Pristatant tyrimo tikslus, siekiant nedaryti įtakos rezultatams, svarbu nedetalizuoti, kokio būtent – priešiško ar prosocialaus – elgesio sprendimai tiriami. Paaiškinus tyrimo tikslus ir eigą, būdavo pademonstruojama bandomoji vaizdo ištrauka. Prieš demonstruojant vaizdo ištraukas, tyrimo dalyviui būdavo nurodomas vienas ištraukos veikėjas, apie kurį bus užduodami klausimai.

Tyrimas buvo vykdomas dviem etapais – pirmojo etapo metu buvo siekiama įvertinti greitą socialinės informacijos apdorojimą, antrojo etapo metu – lėtą. Kiekvieno etapo metu buvo demonstruojama po tris situacijas. Vertinant greitą socialinės informacijos apdorojimą, tyrimo dalyvių būdavo

prašoma kuo greičiau atsakyti į užduodamus klausimus pateikiant pirmą į galvą ateinantį atsakymą. Klausimai buvo užduodami atvirkštine SIA etapams tvarka:

1. Kaip veikėjas pasielgs šioje situacijoje? (5 etapas – atsako pasirinkimas).
2. Kokio tikslo jis siekia? (3 etapas – tikslo išaiškinimas).
3. Ar veikėjas pasieks savo tikslą? (5 etapas – atsako įvertinimas).
4. Ar veikėjo elgesys tinkamas šioje situacijoje? (5 etapas – atsako įvertinimas).
5. Ar sugebės veikėjas įgyvendinti savo elgesį? (5 etapas – atsako įvertinimas).
6. Paaiškinkite, kodėl veikėjas taip elgėsi šioje situacijoje? (2 etapas – interpretacija).
7. Kaip veikėjas jautėsi? (2 etapas).
8. Ką veikėjas galvojo? (2 etapas).
9. Papasakokite visą matytą situaciją kuo daugiau? (1 etapas – informacijos užkodavimas).
10. Kas labiausiai įsiminė šioje situacijoje? (1 etapas – informacijos užkodavimas).

Antrojo tyrimo etapo metu interviu klausimai būdavo užduodami nuosekliai pagal SIA teorinį modelį, ir tyrimo dalyvio būdavo prašoma apgalvoti matytą situaciją ir atsakyti kuo išsamiau:

1. Papasakokite visą matytą situaciją kuo daugiau (1 etapas – informacijos užkodavimas).
2. Kas labiausiai įsiminė šioje situacijoje? (1 etapas).
3. Paaiškinkite, kodėl veikėjas taip elgėsi šioje situacijoje? (2 etapas – interpretacija).
4. Kaip veikėjas jautėsi? (2 etapas).

5. Ką veikėjas galvojo? (2 etapas).
6. Kokio tikslo jis siekia? (3 etapas – tikslo išaiškinimas).
7. Kaip veikėjas galėtų pasielgti šioje situacijoje? (4 etapas – galimų atsakų generavimas).
8. Kaip veikėjas pasielgs šioje situacijoje? (5 etapas – atsako pasirinkimas ir įvertinimas).
9. Ar veikėjas pasieks savo tikslą? (5 etapas).
10. Ar veikėjo elgesys tinkamas šioje situacijoje? (5 etapas).
11. Ar sugebės veikėjas įgyvendinti savo elgesį? (5 etapas).

Tyrime naudotos šešios filmų ištraukos buvo suskirstytos į tris grupes pagal veikėjų lytį ir nurodomą stebimą veikėją. Dviejose ištraukose veikėjai buvo vyrai ir klausimai būdavo užduodami apie vieną jų, kitose – vyrai ir moterys, iš kurių dviejose ištraukose klausimai užduodami apie vyrą, kitose dviejose – apie moterį. Siekiant sumažinti stimulinės medžiagos įtaką rezultatams, vaizdo ištraukos būdavo parenkamos ir naudojamos pirmajame arba antrajame tyrimo etape atsitiktine tvarka.

Būtina tyrimo sąlyga – kad greito atsako informacijos apdorojimo vertinimas būtų vykdomas prieš lėtą informacijos apdorojimą, kad išliekamasis tyrimo efektas neturėtų įtakos dalyvių atsakymams. Šis efektas nekelia susirūpinimo vertinant lėtą informacijos apdorojimą, nes ši tyrimo dalis sukurta taip, kad būtų galima visai įtraukti kognityvius procesus, t. y. greitas apdorojimas tik prisideda prie užduoties atlikimo.

Tyrimo duomenų apdorojimas.

Straipsnyje atliekama kokybinė ir kiekybinė duomenų analizė. Kokybinės analizės metu surinkti duomenys buvo kate-

gorizuoti ir nustatyta jų kiekybinė išraiška statistinei analizei. Pagrindinis duomenų kategorizavimo kriterijus – priešiškas-prosocialus atsakas. Toks duomenų kodavimas yra įprastai naudojamas SIA tyrimuose. Atsakymas kategorizuojamas kaip priešiškas, jeigu jame atsispindi: a) veikėjo priešiškus kitų atžvilgiu, b) veikėjo jaučiama grėsmė savęs atžvilgiu ir / arba c) veikėjas suvokia aplinką kaip priešišką. Jeigu tyrimo dalyvis pateikia akivaizdžiai su matyta socialine situacija nesusijusį atsakymą (pvz., „geras aktorius“ ar pan.) ar nepateikia atsakymo, tai koduojama kaip praleista reikšmė.

I etapas – informacijos kodavimas.

Informacijos užkodavimo etapas buvo įvertintas klausimais, atspindinčiais tris kriterijus: a) *Labiausiai įsimintų detalių pobūdis*. Detalės, kurias tyrimo dalyviai nurodė kaip labiausiai įsiminusias matytoje situacijoje, buvo priskiriamos vienai iš kategorijų – priešiška (pvz.: „muštynėms provokuojanti išvaizda“, „ruošiasi nuplėšti rankinuką“, „kaip jis sugriebė“ ir pan.); neutrali (pvz.: „nekreipė į tą vyriškį dėmesio“, „perstatė pieną“, „akys ir žvilgsnis“ ir pan.); prosociali (pvz.: „dviejų žmonių pokalbis“, „du draugai eina kartu“, „ieško supratimo“); nėra atsakymo / nesusijusi (pvz.: „matytas aktorius“, „niekas neįsiminė“, „komedija“ ir pan.). b) *Informacijos užkodavimo detalumas* buvo vertinamas skaičiuojant prasminių pasakojimo vienetų (pvz.: „vaikiniai“, „priėjo bankomatą“, „trukdo praeiti“) skaičių. c) *Informacijos užkodavimo objektyvumas*. Pasakojimai buvo priskirti vienai iš trijų kategorijų – subjektyvus pasakojimas remiasi vien interpretacija nepateikiant konkrečių, objektyvių detalių ar situacijos aspektų (pvz.: „čia matosi, kažkas tarp jų vyksta“, „ma-

tosi, kad moteris labai vėluoja ir ją suglumino toks neadekvatus vaikinio elgesys“, „vienas vaikinai turi priekaištų kitam, o kitas visai stengiasi išvengti pokalbio“ ir pan.); vidutiniškai objektyvus – pasakojant pateikiama ir subjektyvi interpretacija, ir konkretūs, objektyvūs situacijos faktai ar detalės (pvz.: „jie nesikalba, turbūt susipykę“, „vyriškas stovi prie bankomato, pamato jam patinkančią moterį ir nusprendžia su ja susipažinti“ ir pan.); objektyvus atpasakojimas – remiasi konkrečiomis, objektyviomis detalėmis ar situacijos aspektais, matytais vaizdo ištraukoje (pvz.: „jie sėdi, tyli, valgo“, „eina moteris, jai iš galo vyras. Priėjusi prie bankomato moteris nusiėmė rankinuką, išsitraukė piniginę, iš jos kortelę ir įdėjo ją į bankomatą“ ir pan.).

II etapas – informacijos interpretacija. Tyrimo dalyvių pateiktos situacijų veikėjų elgesio priežastys buvo suskirstytos į kategorijas: priešiška interpretacija (pvz.: „nori apiplėšti“, „jaučiasi supykęs ir nori atkeršyti“, „vyras ją nuskriaudė“ ir pan.); neutrali interpretacija (pvz.: „nori pažiūrėti, ar mergina graži, ar ne“, „jie tiesiog eina gatve“ ir pan.); prosociali interpretacija (pvz.: „jie seni pažįstami“, „nori susipažinti“, „vyras nori susitaikyti, atsiprašyti“ ir pan.); nėra atsakymo / nesusijusi interpretacija – kai tyrimo dalyvis negali paaiškinti veikėjo elgesio arba pateikiamas atsakymas akivaizdžiai nėra susijęs su matyta socialine situacija ar smarkiai nuo jos nutolęs. Taip pat tyrimo dalyvių buvo prašoma paaiškinti, kaip veikėjas jaučiasi, ką jis galvoja, ir gauti atsakymai buvo priskirti analogiškomis priešiško kategorijoms.

III etapas – tikslo išsikėlimas. Atsakymai į tai, kokio tikslo sieks veikėjas situacijoje, buvo priskiriami vienai iš keturių

kategorijų: priešiški tikslai (pvz.: „apiplėšti“, „išgąsdinti merginą“ ir pan.); neutralūs tikslai (pvz.: „kuo greičiau nueiti ten, kur eina“, „išeiti iš namų“ ir pan.); prosocialūs tikslai (pvz.: „nori atsiprašyti, išsaugoti šeimą“, „susipažinti, pakviesti kavos“ ir pan.); nėra atsakymo / nesusiję tikslai – kai tikslai akivaizdžiai ir tiesiogiai nėra susiję su matyta socialine situacija.

IV etapas – atsakų generavimas. Šis SIA etapas buvo vertinamas tik antros tyrimo dalies metu, kai tyrimo dalyvio buvo prašoma pateikti visus galimus variantus, kaip veikėjas galėtų pasielgti tyrimo dalyvio matytoje situacijoje. Nustatomas visų pateiktų atsakymų skaičius ir kiekvienas jų priskiriamas kategorijai: priešiškas atsakas; neutralus; prosocialus; nėra atsako / nesusijęs.

V etapas – atsako pasirinkimas ir jo įvertinimas. Tyrimo dalyviai nurodydavo, kokį elgesį, jų manymu, pasirinktą veikėjas įgyvendinti. Nurodytas variantas buvo priskirtas vienai iš keturių kategorijų: priešiškas, neutralus, prosocialus, nėra atsako / nesusijęs. Pasirinktas elgesio atsakas buvo vertinamas taip pat pagal tris kriterijus: a) *atsako efektyvumas* – ar pasirinktas elgesys padės pasiekti užsibrėžtą tikslą (padės, neaišku, ar padės, nepadės, nėra atsakymo); b) *atsako tinkamumas* – ar pasirinktas elgesys yra tinkamas šioje situacijoje (netinkamas; nei tinkamas, nei netinkamas; tinkamas).

Duomenų kodavimo patikimumas. Tyrimo dalyvių atsakymų kodavimo patikimumui nustatyti buvo pasitelkti nepriklausomi vertintojai, atsitiktine tvarka buvo atrinkti 34 (30,6 %) tyrimo dalyvių duomenys. Iš viso buvo įvertinta 181 situacija, jas kategorizavo du nepriklausomi vertintojai. Vertintojų sutarimas buvo nu-

statytas skaičiuojant Koheno kapos matą, kuris svyruoja nuo 0,621 (atkuriamos situacijos detalumas užkoduojant informaciją) iki 0,878 (tikslų išsikėlimas).

REZULTATAI

Toliau pristatomi skirtingų tyrimo dalyvių grupių – teistų ir neteistų vyrų – rezultatai, gauti skirtingais tyrimo etapais – vertinant greitą ir lėtą socialinės informacijos apdorojimą, nuosekliai pagal kiekvieną SIA žingsnį.

I etapas – socialinės informacijos užkodavimas

Vertinant socialinės informacijos užkodavimą, buvo analizuojamas tyrimo dalyvių: a) labiausiai įsimintų epizodo detalių pobūdis, b) situacijos atkūrimo detalumas ir c) atkūrimo objektyvumas. Analizuojant labiausiai įsimintų epizodo detalių pobūdį, reikšmingų skirtumų nei lyginant teistų ir neteistų tyrimo dalyvių pateiktus atsakymus ($\chi^2(2) = 5,071, p = 0,079$), nei greito ir lėto SIA metu gautus atsakymus ($\chi^2(2) = 4,328, p = 0,115$) nenustatyta. Tačiau skyrėsi matytos situacijos atkūrimo detalumas ir objektyvumas.

Matytos situacijos atkūrimo detalumas. Teisti vyrai statistiškai reikšmingai mažiau detalčiai (vid. 7,53 prasminių vienetų) atkūrė matytas socialines situacijas nei neteis-

ti (vid. 10,21) (*Mano ir Vitnio kriterijus, U = 17929,0, p = 0,001*). Be to, esant greito atsako sąlygai, tyrimo dalyviai ne taip detalčiai atkūrė matytą situaciją, kaip lėto SIA metu (*Vilkoksono ženklų kriterijus, Z = -3,847, p = 0,001*). Situacijų atkūrimo detalumo palyginimas pateikiamas 2-oje lentelėje.

Tačiau tokie rezultatai gauti tik teistų vyrų grupėje – greito atsako SIA metu nuteistieji atpasakoja matytą situaciją ne taip detalčiai, kaip lėto (*Vilkoksono ženklų kriterijus, Z = -6,502, p = 0,001*), o neteistų vyrų atkūrimo detalumo skirtumai pateikiant greitą ir lėtą atsakus reikšmingai statistiškai nesiskiria (*Vilkoksono ženklų kriterijus, Z = -1,424, p = 0,154*), netgi matyti priešinga tendencija – vidutiniškai detalčiai atkūrė esant greitam SIA.

Palyginus tyrimo dalyvių grupes tarpusavyje esant greitam ir lėtam SIA, nustatyta, kad greito SIA metu teisti vyrai reikšmingai mažiau detalčiai atkuria situacijas, nei neteisti vyrai (*Mano ir Vitnio kriterijus, U = 3488,5, p = 0,001*), o lėto SIA metu skirtumai nėra statistiškai pagrįsti (*Mano ir Vitnio kriterijus, U = 5518,0, p = 0,764*) (žr. 3-ią lentelę).

Situacijos atkūrimo objektyvumas. Analizuojant bendrai, nustatyta, kad teistų ir neteistų vyrų pateikiamų atsakymų objektyvumas reikšmingai skiriasi ($\chi^2(2) = 15,709, p = 0,001$), be to, situacijos atkūrimo objektyvumas priklauso nuo

2 lentelė. *Skirtingų tyrimo dalyvių grupių situacijų atkūrimo detalumo palyginimas esant skirtingoms tyrimo sąlygoms*

Tyrimo dalyvių grupė	Min	Max	Vid.	Std.	p reikšmė
Teisti	2	36	7,53	3,873	p = 0,001
Neteisti	2	32	10,21	5,158	
Greito atsako SIA	2	32	7,83	4,789	p = 0,001
Lėtas SIA	3	36	9,58	4,235	

3 lentelė. Skirtingų tyrimo dalyvių grupių situacijos atkūrimo detalumo skirtingomis tyrimo sąlygomis palyginimas

Tyrimo dalyvių grupė	Greito atsako SIA		Lėtas SIA		p reikšmė
	Vid.	Std.	Vid.	Std.	
Teisti	6,11	2,767	9,49	4,314	$p = 0,001$
Neteisti	10,69	5,948	9,71	4,145	$p = 0,154$
p reikšmė	$p = 0,001$		$p = 0,764$		

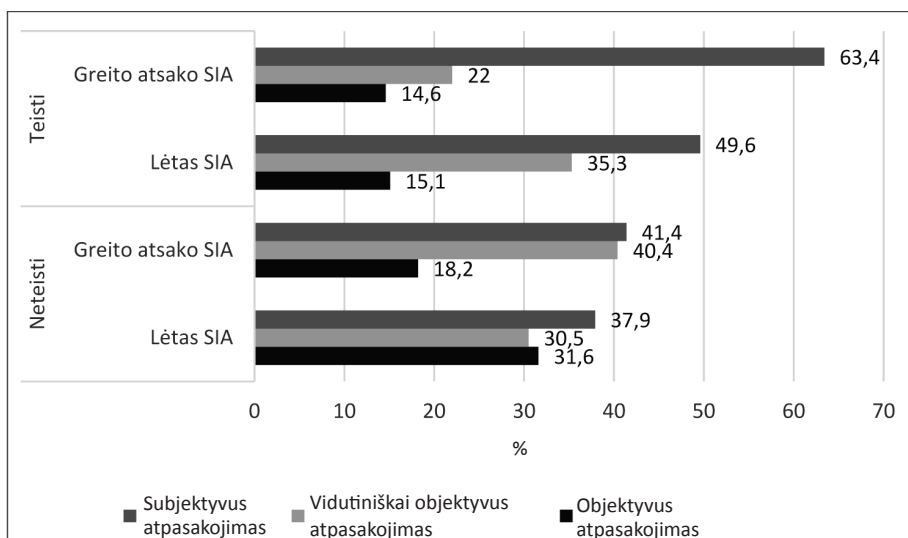
to, ar informacija atkuriamą greito, ar lėto SIA metu ($\chi^2(2) = 6,017, p = 0,049$).

Paanalizavus, kaip tyrimo dalyvių grupės situacijas atkuria atskirai, taip pat nustatyti reikšmingi skirtumai – teistų ir neteistų vyrų pateikiamų atsakymų objektyvumas tarpusavyje skyrėsi ir greito SIA ($\chi^2(2) = 8,362, p = 0,015$), ir lėto SIA metu ($\chi^2(2) = 13,181, p = 0,001$). Kaip matyti iš 1-ame pav. pateikiamų situacijos atkūrimo objektyvumo skirstinių, teisti vyrai dažniau nei neteisti pateikia subjektyvius situacijos atpasakojimus tiek greito, tiek lėto SIA metu.

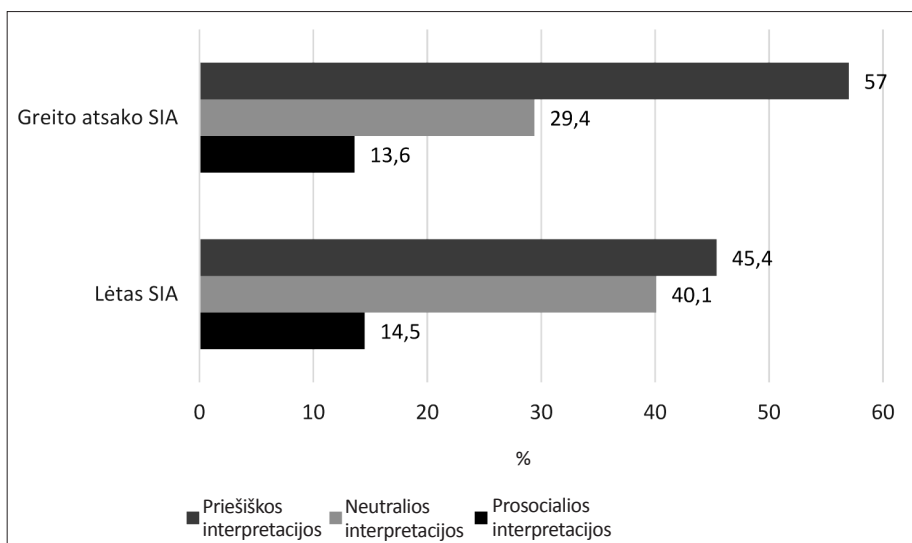
Be to, nustatyta, kad neteisti vyrai greito SIA metu atkuria situacijas panašiai kaip lėto SIA metu, skirtumai nėra reikšmingi statistiškai ($\chi^2(2) = 4,998, p = 0,082$), tačiau teistų vyrų atsakymai greito SIA metu reikšmingai skyrėsi nuo lėto SIA ($\chi^2(2) = 6,757, p = 0,034$).

II etapas – socialinės informacijos interpretavimas

Apie pusę tyrimo dalyvių, interpretuodami situacijos veikėjo elgesį, pateikė priešiškas interpretacijas. Reikšmingų skirtumų tarp teistų ir neteistų vyrų atsakymų nenustatėme ($\chi^2(2) = 2,598, p = 0,273$), tačiau

1 pav. Situacijų atkūrimo subjektyvumo palyginimas tarp grupių esant skirtingoms tyrimo sąlygoms

2 pav. *Informacijos interpretavimo palyginimas esant skirtingoms tyrimo sąlygoms*

greito SIA metu pateiktos informacijos interpretacijos reikšmingai skyrėsi nuo lėto SIA ($\chi^2(2) = 6,977, p = 0,031$) – greito SIA metu pateikiama daugiau priešišku veikėjo elgesio interpretacijų, nei lėto SIA metu (žr. 2-ą pav.).

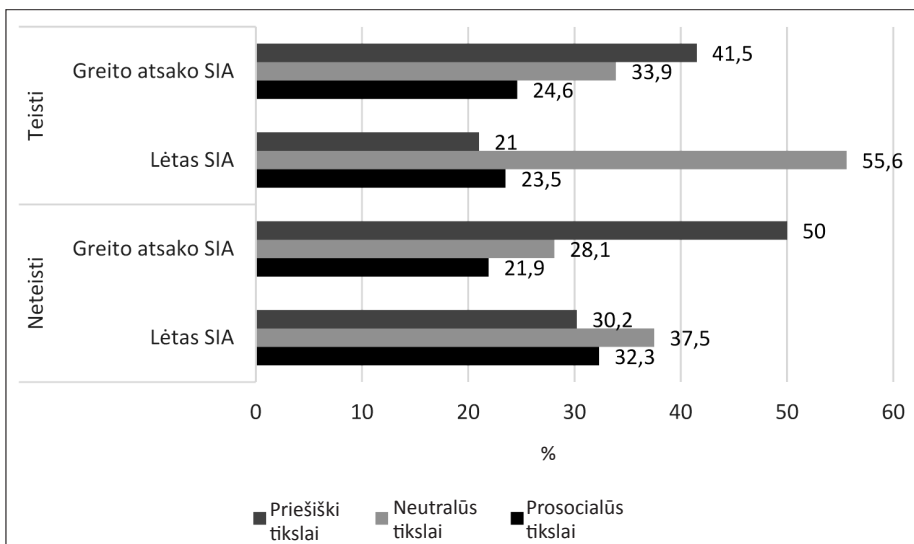
Palyginus greitą ir lėtą SIA tyrimo dalyvių grupių viduje, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta – nors ir nuteistieji ($\chi^2(2) = 5,078, p = 0,079$), ir kontrolinės grupės vyrai ($\chi^2(2) = 2,351, p = 0,309$), esant greito atsako sąlygai, pateikia daugiau priešišku veikėjo elgesio interpretacijų, nei lėto SIA metu, šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi. Palyginus, kaip tyrimo dalyviai interpretuoja veikėjo mintis bei savijautą, nei tarp skirtingų tyrimo dalyvių grupių, nei tarp greito ir lėto SIA reikšmingų skirtumų nenustatyta.

III etapas – tikslo išsikėlimas

Teistų vyrų nurodomi situacijos veikėjų keliama tikslai reikšmingai skiriasi nuo neteistų ($\chi^2(2) = 9,291, p = 0,010$) – teisti

vyrų rečiau nurodo, kad situacijos veikėjas sieks priešišku ir prosocialiu tikslu, nei neteisti, jų atsakymuose dominuoja neutralūs rezultatai. Neteisti vyrai dažniau nurodo, kad veikėjas sieks priešišku (40,1 %), neutraliu 32,8 % ir prosocialiu (27,1 %) tikslu. Be to, nurodomi veikėjo keliama tikslai priklauso nuo tyrimo sąlygų ($\chi^2(2) = 24,405, p = 0,001$) – esant greito atsako sąlygai, tyrimo dalyviai dažniau nurodo, kad veikėjai situacijose sieks priešišku tikslu, nei esant lėtam SIA.

Paanalizavus skirtingų grupių atsakymus detaliau, nustatyta, kad teistų ir neteistų vyrų atsakymai reikšmingai nesiskiria greito SIA metu ($\chi^2(2) = 1,568, p = 0,457$), tačiau skiriasi lėto SIA metu ($\chi^2(2) = 7,882, p = 0,019$). Teisti vyrai lėto SIA metu pateikė mažiau priešišku ir prosocialiu atsakymų variantų ir daugiau neutraliu, palyginti su neteistais. Skirtingomis tyrimo sąlygomis pateikiamų atsakymų pasiskirstymo palyginimas tarp grupių parodytas 3-iame pav.

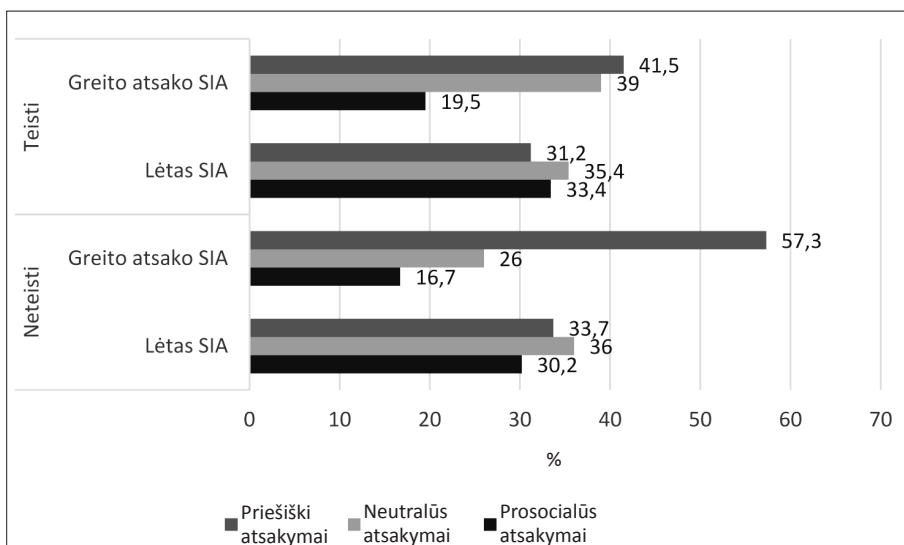

3 pav. Nurodomų veikėjo tikslų palyginimas tarp grupių esant skirtingoms tyrimo sąlygoms

Taip pat nustatyta, kad tiek nuteistųjų ($\chi^2(2) = 16,647, p = 0,001$), tiek kontrolinės grupės ($\chi^2(2) = 7,897, p = 0,019$) vyrų greito atsako SIA metu pateikiami atsakymai skiriasi nuo lėto SIA.

IV etapas – galimų elgesio atsakų generavimas

Reikšmingų skirtumų tarp teistų ir neteistų vyrų atsakymų pateikiant galimo situacijos veikėjo elgesio alternatyvas nenu-

4 pav. Nurodomų veikėjo elgesio alternatyvų palyginimas tarp grupių esant skirtingoms tyrimo sąlygoms

statyta ($\chi^2(2) = 4,485, p = 0,106$), tačiau atsakymai skiriasi pagal tai, ar buvo pateikti greito atsako SIA, ar lėto SIA metu ($\chi^2(2) = 23,848, p = 0,001$). Ir nuteistųjų ($\chi^2(2) = 9,268, p = 0,010$), ir kontrolinės grupės ($\chi^2(2) = 16,467, p = 0,001$) vyrų pateikiami atsakymai skiriasi pagal tai, ar pateikti greito, ar lėto SIA metu. Kaip matyti iš 4-o pav. pateikto skirtingų tyrimo dalyvių grupių pateikiamų situacijos veikėjo elgesio alternatyvų palyginimo, tiek teisti, tiek neteisti vyrai greito SIA metu pateikia daugiau priešiško elgesio variantų, o lėto SIA metu, palyginti su greito atsako SIA, gerokai dažniau nurodomi prosocialūs galimi atsakai.

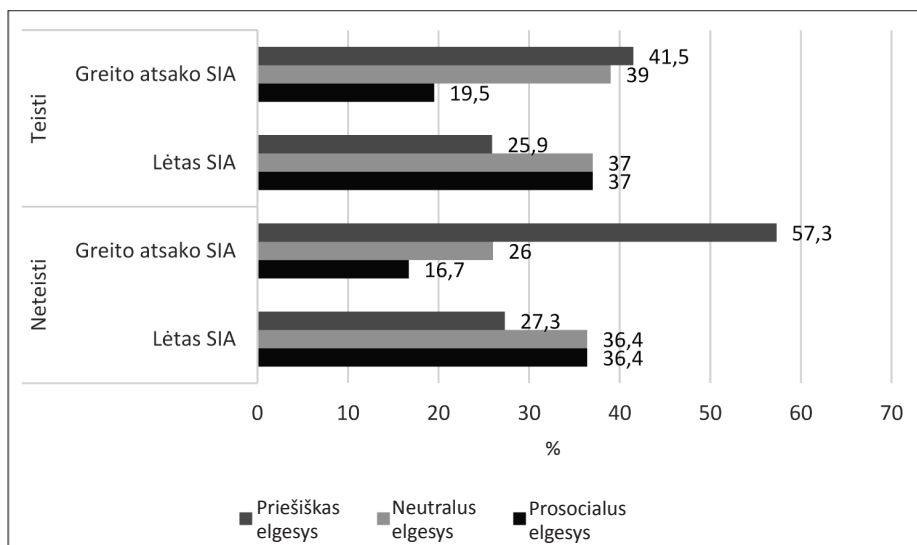
V etapas – atsako pasirinkimas ir įvertinimas

Esant greito reagavimo sąlygai, tyrimo dalyviai dažniau nurodo, kad veikejas pasirinko priešiškus atsakus, nei esant lėtam SIA – rezultatai reikšmingai skiriasi

($\chi^2(2) = 30,539, p = 0,001$). Tai būdinga ir abiem tyrimo dalyvių grupėms atskirai – tiek nuteistieji ($\chi^2(2) = 12,270, p = 0,002$), tiek kontrolinės grupės vyrai ($\chi^2(2) = 19,195, p = 0,001$), esant greito reagavimo sąlygai, dažniau nurodo, kad veikejas įgyvendinti pasirinko priešišką atsaką (žr. 5-ą pav.).

Lyginant teistų ir neteistų vyrų atsakymus, kokį elgesį pasirinko situacijos veikėjas, teisti vyrai pateikė mažiau priešiško ir daugiau prosocialių atsakymų nei neteisti vyrai, tačiau skirtumas statistiškai nereikšmingas ($\chi^2(2) = 4,651, p = 0,098$). Ši tendencija ryškiai pasireiškė greito SIA metu, tačiau nei greito ($\chi^2(2) = 5,611, p = 0,060$), nei lėto SIA metu ($\chi^2(2) = 0,057, p = 0,972$) skirtumai tarp teistų ir neteistų vyrų atsakymų nėra statistiškai reikšmingi.

Pasirinkto atsako įvertinimas – elgesio efektyvumas. Tyrimo dalyvių buvo prašoma įvertinti nurodytą elgesio variantą pagal tai, ar jis padės veikėjui pasiekti

5 pav. Pasirenkamo įgyvendinti atsako priešiško palyginimas tarp grupių esant skirtingoms tyrimo sąlygoms

4 lentelė. Skirtingų tyrimo dalyvių grupių pasirinkto situacijos veikėjo elgesio efektyvumo vertinimas, atsižvelgiant į jo pobūdį

		Pasirinkto elgesio efektyvumas					
		Teisti vyrai			Neteisti vyrai		
		Nepadės	Neaišku	Padės pasiekti tikslą	Nepadės	Neaišku	Padės pasiekti tikslą
Pasi- rinkto elgesio pobūdis	Priešiškas	21 (23,1 %)	17 (18,7 %)	53 (58,2 %)	25 (30,9 %)	14 (17,3 %)	42 (51,9 %)
	Neutralus	20 (18,9 %)	16 (15,1 %)	70 (66 %)	5 (8,2 %)	18 (29,5 %)	38 (62,3 %)
	Pro- socialus	7 (8,4 %)	17 (20,5 %)	59 (71,1 %)	9 (17,3 %)	9 (17,3 %)	34 (65,4 %)
	<i>Iš viso</i>	48 (17,1 %)	50 (17,9 %)	182 (65 %)	39 (20,1 %)	41 (21,1 %)	114 (58,8 %)

užsibrėžtą tikslą. Rezultatai pateikti 4-oje lentelėje.

Nustatyta, kad nurodyto veikėjo pasirinkto elgesio atsako pobūdis susiję su jo vertinimu ($\chi^2(4) = 13,452, p = 0,009$), tačiau tik tarp neteistų vyrų ($\chi^2(4) = 13,298, p = 0,010$), teisti vyrai dažniausiai nurodė, kad veikėjo pasirinktas elgesys bus efektyvus, kad ir kokio pobūdžio jis būtų ($\chi^2(4) = 7,663, p = 0,105$).

Paanalizavus greito ir lėto SIA metu pateikiamų atsakymų vertinimą (žr. 5-ą lentelę), nustatyta, kad pasirinkto elgesio efektyvumo vertinimas susijęs su jo pobūdžiu tik greito SIA metu ($\chi^2(4) = 9,611, p = 0,048$) – palyginti su lėtu SIA, tyrimo dalyviai rečiau nurodo, kad priešiškas elgesys padės pasiekti užsibrėžtą tikslą, ir dažniau – kad toks elgesys bus neefektyvus. Lėto SIA metu dauguma tyrimo

5 lentelė. Pasirinkto situacijos veikėjo elgesio efektyvumo vertinimas greito ir lėto SIA metu, atsižvelgiant į jo pobūdį

		Pasirinkto elgesio efektyvumas					
		Greito atsako SIA			Lėtas SIA		
		Nepadės	Neaišku	Padės pasiekti tikslą	Nepadės	Neaišku	Padės pasiekti tikslą
Pasi- rinkto elgesio pobūdis	Priešiškas	29 (27,9 %)	23 (22,1 %)	52 (50 %)	17 (25 %)	8 (11,8 %)	43 (63,2 %)
	Neutralus	8 (11,3 %)	15 (21,1 %)	48 (67,6 %)	17 (17,7 %)	19 (19,8 %)	60 (62,5 %)
	Proso- cialus	5 (12,8 %)	9 (23,1 %)	25 (64,1 %)	11 (11,5 %)	17 (17,7 %)	68 (70,8 %)
	<i>Iš viso</i>	42 (19,6 %)	47 (22 %)	125 (58,4 %)	45 (17,3 %)	44 (16,9 %)	171 (65,8 %)

6 lentelė. Pasirinkto situacijos veikėjo elgesio tinkamumo vertinimas greito ir lėto SIA metu, atsižvelgiant į jo pobūdį

		Pasirinkto elgesio tinkamumas					
		Greito atsako SIA			Lėtas SIA		
		Netinkamas	Neaišku	Tinkamas elgesys	Netinkamas	Neaišku	Tinkamas elgesys
Pasirinkto elgesio pobūdis	Priešiškas	68 (66 %)	9 (8,7 %)	26 (25,2 %)	40 (58,8 %)	8 (11,8 %)	20 (29,4 %)
	Neutralus	16 (22,5 %)	2 (2,8 %)	53 (74,6 %)	25 (26 %)	15 (15,6 %)	56 (58,3 %)
	Pro-socialus	11 (28,2 %)	2 (5,1 %)	26 (66,7 %)	14 (14,7 %)	9 (9,5 %)	72 (75,8 %)
	Iš viso	95 (44,6 %)	13 (6,1 %)	105 (49,3 %)	79 (30,5 %)	32 (12,4 %)	148 (57,1 %)

dalyvių pasirinktą veikėjo atsaką vertindavo kaip padėsiantį pasiekti tikslą, nesvarbu, ar jis priešiškas, ar prosocialus ($\chi^2(4) = 6,399, p = 0,171$).

Pasirinkto atsako įvertinimas – elgesio tinkamumas. Tyrimo dalyvių buvo prašoma įvertinti nurodytą elgesio variantą pagal tai, ar jis tinka konkrečioje situacijoje, rezultatai pateikti 6-oje lentelėje.

Analizuojant, kaip tyrimo dalyviai vertino situacijos veikėjo atsako tinkamumą situacijoje, taip pat nustatytas reikšmingas ryšys ($\chi^2(4) = 87,862, p = 0,001$) – priešiškas elgesys, palyginti su prosocialiu, dažniau vertinamas kaip netinkamas. Šie rezultatai būdingi tiek teistiems ($\chi^2(4) = 47,222, p = 0,001$), tiek neteistiems vyrams ($\chi^2(4) = 43,460, p = 0,001$). Be to, veikėjo elgesio tinkamumo vertinimas susijęs su jo pobūdžiu tiek greito ($\chi^2(4) = 46,917, p = 0,001$), tiek lėto SIA ($\chi^2(4) = 42,693, p = 0,001$) metu. Tiek greito, tiek lėto SIA metu tyrimo dalyviai priešišką elgesį dažniau nurodydavo kaip netinkamą, palyginti su prosocialiu.

REZULTATŲ APTARIMAS

Informacijos užkodavimas. Palyginus teistų ir neteistų vyrų nurodomas labiausiai įsimintinas situacijos detales, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta. Be to, nors tyrimai rodo, kad pateikiant greitą atsakymą dažniau yra atkreipiamas dėmesys į priešiškus situacijos stimulus (Smith & Waterman, 2004; Wilkowski et al., 2007), šiame tyrime to taip pat nenustatėme. Nurodydamos labiausiai įsimintinus matytose situacijose epizodus, tyrimo dalyvių grupės nesiskyrė tarpusavyje nei greito SIA, nei lėto SIA metu – skirtumai nėra statistiškai patikimi. Tačiau nustatyti reikšmingi užkodavimo detalumo ir situacijos atkūrimo objektyvumo skirtumai.

Kai tyrimo dalyviai turėdavo atkurti situaciją iš karto po jos peržiūros, jie pateikdavo reikšmingai mažiau prasmingų situacijos detalių ($p < 0,001$), palyginti su atsakymais, gautais interviu pabaigoje. Be to, lėto SIA metu pateikiama daugiau objektyvių ir mažiau subjektyvių jos detalių, palyginti su greitu SIA ($p \leq 0,05$), tai

patvirtina prielaidą, kad, esant aplinkybėms, kai reikia reaguoti greitai, remiamasi jau turimomis kognityviomis struktūromis (Crick & Dodge, 1994; Dodge, 1993; Huesmann, 1988).

Pažvelgus į situacijos atkūrimo ypatumus, taip pat nustatyti tam tikri skirtingų tyrimo dalyvių grupių skirtumai. Teisti vyrai greito SIA metu matytas situacijas atkūrė mažiau detaliai, nei lėto SIA ($p < 0,001$), taip pat mažiau detaliai nei neteisti vyrai ($p < 0,001$). Neteisti vyrai vienodai detaliai atkūrė situacijas pateikdami atsakymus tiek greitai, tiek nuosekliai ($p = 0,154$). Esant lėtam SIA, abi tyrimo dalyvių grupės – tiek nuteistieji, tiek kontrolinės grupės vyrai – atkūrė situacijas vienodai detaliai ($p = 0,764$). Šie rezultatai sutampa su kitų tyrėjų (Dodge & Frame, 1982; Dodge et al., 1995) išvadomis, kad agresyvūs asmenys, užkodaudami socialines situacijas, atkreipia dėmesį į mažesnių stimulų skaičių, nors lėto SIA metu, kai yra laiko apgalvoti ir prisiminti matytą situaciją, teistų vyrų atkūrimo detalumas nesiskiria nuo neteistų.

Analogiški šiems rezultatai gauti ir vertinant atkūrimo objektyvumą – kontrolinės grupės vyrų pateikiamų atsakymų objektyvumas nepriklausė nuo greito ar lėto SIA ($p = 0,082$), atsakymai į kategorijas pasiskirstė panašiai. Tačiau nusikaltimus padariusių vyrų greito SIA metu pateikiami atsakymai skyrėsi nuo lėto SIA ($p \leq 0,05$). Pateikiant greitą atsakymą, nurodoma daugiau subjektyvių ir mažiau vidutiniškai objektyvių ar objektyvių atsakymų, nei lėto SIA metu. Tai atitinka duomenis, kad agresyvūs asmenys remiasi mažesniu stimulų skaičiumi ir situaciją linkę vertinti pasikliaudami jau turimomis žiniomis (Dodge et al., 1995). Tirdami

agresyvių ir neagresyvių vaikų socialinės informacijos apdorojimo ypatumus ir siedami jų atsakymus su fiziologiniais rodikliais, Horsley, Orobio de Castro ir van der Schoot (2010) nustatė, kad, nors agresyvūs vaikai, palyginti su neagresyviais, ilgiau stebi prosocialius situacijos stimulus, jie pateikia daugiau priešiško informacijos interpretacijų. Netiesiogiai tai atitinka ir mūsų tyrimo duomenis – nors teistų ir kontrolinės grupės vyrų situacijos užkodavimo duomenys nei greito, nei lėto SIA metu nesiskyrė pagal pasiskirstymą į priešiško kategorijas, reikšmingai skyrėsi atgaminimo detalumu ir objektyvumu greito SIA metu. Tikėtina, kad toks mažiau detalus ir dažniau subjektyvus informacijos užkodavimas, pasireiškiantis tarp teistų vyrų greito SIA metu, gali tendencingai paveikti informacijos apdorojimą tolesniuose etapuose.

Informacijos interpretavimas. Situacijos veikėjo elgesio paaiškinimas, esant greitam SIA, skiriasi nuo paaiškinimo, pateikiamo esant lėtam SIA ($p \leq 0,05$). Greito informacijos apdorojimo metu dauguma tyrimo dalyvių nurodė priešiškas situacijos veikėjo elgesio priežastis ir rečiau pateikdavo „neutralių“ ar „prosocialių“ kategorijoms priskiriamus atsakymus. Tai atitinka kitų tyrėjų gaunamus duomenis, kad, reaguojant automatiškai, dažniau pateikiami agresyvūs ir konfliktus skatinantys atsakymai (Rabiner et al., 1990; Zelli et al., 1995). Palyginę skirtingų tyrimo dalyvių grupių atsakymus, reikšmingų skirtumų nenustatėme – tiek teisti ($p = 0,079$), tiek neteisti vyrai ($p = 0,309$) greito SIA metu pateikdavo daugiau priešiško veikėjo elgesio paaiškinimų, nei lėto SIA, tačiau šie skirtumai nėra patikimi statistiškai. Be to, nebuvo nustatyta ir reikšmingų skirtumų

lyginant teistų vyrų pateikiamas situacijos interpretacijas su neteistų tyrimo dalyvių atsakymais.

Šie rezultatai nesutampa su įrodymais, kad agresyvūs asmenys, palyginti su neagresyviais, nevienareikšmiškas situacijas dažniau interpretuoja priešišškai (Crick & Dodge, 1996; Lim et al., 2011; Orobio de Castro et al., 2005; Quiggle, Garber, Panak, & Dodge, 1992). Tačiau mes savo tyrime nekontroliavome tyrimo dalyvių agresyvumo, o tai taip pat galėjo turėti įtakos tyrimo rezultatams. Valickas ir kolegos (2014), analizuodami skirtingus nusikaltimus padariusių vyrų socialinės informacijos apdorojimo ypatumus, nustatė, kad smurtinius nusikaltimus ir nužudymus padarę vyrai linke situacijos veikėjo savi-jautą dažniau interpretuoti kaip priešišką, palyginti su nesmurtinius nusikaltimus padariusiais tyrimo dalyviais. Tai irgi rodo, kad agresyviau besielgiantys asmenys linke tendencingai priešišškai apdoroti socialinę informaciją. Be to, mūsų tyrime skirtumai išryškėjo tik analizuojant abiejų grupių duomenis bendrai, tad galima daryti prielaidą, kad jie gali būti paveikti tyrimo dalyvių skaičiaus ir patvirtinimui reikėtų atlikti didesnių imčių tyrimus.

Tikslo išsikėlimas. Greito SIA metu, lyginant su lėtu, nurodomi situacijos veikėjo tikslai skiriasi ($p < 0,001$) – dažniau nurodomi priešiški tikslai, o lėto SIA metu dominavo neutralūs atsakymai. Palyginus greito ir lėto SIA metu pateikiamus atsakymus, atskirose dalyvių grupėse taip pat nustatyti reikšmingi skirtumai tiek tarp teistų ($p < 0,001$), tiek neteistų vyrų ($p \leq 0,05$). Abi tyrimo dalyvių grupės priešiškus situacijos veikėjo tikslus dažniau nurodydavo esant greitam SIA, nei lėtam. Tai atitinka duomenis, kad automatinio reagavimo

metu dažniau pateikiamos socialiai nepriimtinos reakcijos (Rabiner et al., 1990; Zelli et al., 1995). Pagal euristinio sprendimų priėmimo modelį, žmogus pasirenka lengviausiai ir greičiausiai prieinamą atsakymo variantą. Jeigu stimulo požymis yra sunkiau prieinamas, jis pakeičiamas semantiškai ar asociatyviai susijusiu euristiniu požymiu, kuris prieinamas lengviau (Kahneman, 2003). Aiškinant mūsų tyrimo metu gautus rezultatus remiantis šia teorija, galima manyti, kad tyrimo dalyviai greito SIA metu dažniau remiasi jau turimomis, kaupiant patirtį susiformavusiomis kognityviomis struktūromis ir įvertina ne objektyvius situacijos požymius, o lengviau prieinamus euristinius požymius. Atsižvelgiant į tai, kad greito SIA metu informacija koduojama ne taip detalai ir dažniau subjektyviai, palyginti su lėtu SIA, tikėtina, kad tai turi įtakos ir skirtingam nurodomų veikėjo tikslų pasiskirstymui į kategorijas greito ir lėto SIA metu.

Tyrimai, kuriuose dalyvavo vaikai, rodo, kad prisitaikymo sunkumų turintys vaikai kelia sau socialinėse situacijose priešiškus ar socialinių normų neatitinkančius tikslus (Crick & Dodge, 1996; Erdley & Asher, 1996; Slaby & Guerra, 1988), tačiau, palyginę teistų ir neteistų vyrų nurodomus situacijos veikėjo tikslus, gavome kiek netikėtus rezultatus, tik iš dalies sutampančius su kitų tyrėjų duomenimis. Teistų ir neteistų vyrų atsakymai reikšmingai skyrėsi ($p \leq 0,05$) – teisti vyrai pateikė mažiau prosocialių atsakymų, palyginti su neteistais vyrais, tačiau neteisti dažniau nurodė, kad situacijos veikėjai sieks priešišką tikslų. Greito SIA metu pateikiami atsakymai nepriklauso nuo teistumo ir į kategorijas pasiskirstė panašiai ($p = 0,457$), tačiau lėto SIA metu, kai tyrimo dalyviai

turėjo galimybę gerai apsvarstyti matytas situacijas, kontrolinės grupės vyrai pateikė ne tik daugiau prosocialių (32 %), bet ir priešišku (30 %) atsakymų, palyginti su nuteistaisiais, tarp kurių dominavo neutralūs atsakymai (56 %). Aiškinant šiuos rezultatus, būtina atsižvelgti į tyrimo metodologijos įtaką gautiems rezultatams. SIA tyrėjai pripažįsta, kad tyrimuose naudojami sąmoningumu ir savirefleksija besiremiantys atsakymai kelia abejonių, ar visi SIA etapai tinkamai įvertinami (Orobio de Castro, 2004). Mūsų tyrimo metu taikytas metodas parodė, kad interviu ypatumai atskleidžia skirtumus tarp greito ir lėto SIA, tačiau prielaidos, siejamos su teistų ir neteistų asmenų SIA, pasitvirtina ne visuose etapuose. Be to, negalima atmesti tyrimo dalyvių amžiaus faktoriaus – dauguma SIA tyrimų, rodančių, kad agresyvūs asmenys socialinėse situacijose kelia sau priešiškus tikslus, atliekami su vaikais ar paaugliais. Tikėtina, kad suaugusieji turi sukaupę didesnę patirtį ir susiformavę sudėtingesnes kognityvaus žinojimo struktūras, kurios leidžia numatyti didesnę spektrą atsakymų. Rezultatus taip pat galėjo paveikti socialinis pageidaujiamumas, kuris, tikėtina, smarkiau pasireiškia tarp bausmės įkalinimo įstaigose atliekančių asmenų.

Galimų elgesio atsakų generavimas. Greito SIA metu pateikiami atsakymai skiriasi nuo pateikiamų lėto SIA metu ($p < 0,001$). Greitai pateikiama statistiškai reikšmingai daugiau priešišku galimo elgesio alternatyvų nei lėto SIA metu. Greito SIA metu beveik pusė tyrimo dalyvių pateiktų atsakymų – priešiški, ir tik 18 % – prosocialūs. Greito ir lėto SIA skirtumai taip pat nustatyti skirtingose tyrimo dalyvių grupėse – tiek teisti ($p \leq 0,05$), tiek neteisti vyrai ($p < 0,001$)

greito SIA metu pateikė daugiau priešišku ir mažiau prosocialių alternatyvų, nei lėto SIA metu.

Šie rezultatai siejasi su Zelli ir kolegų (1995) duomenimis, kad, pateikdami spontanišką, automatinį atsakymą, tyrimo dalyviai pateikia daugiau priešišku nevie-nareikšmių sakinių interpretacijų. Be to, tai atitinka ir kitus mūsų tyrimo metu gautus rezultatus – greito SIA metu tyrimo dalyviai pateikia daugiau priešišku situacijos interpretacijų ir dažniau nurodo, kad veikejas sieks priešišku tikslų. Savo ruožtu tai galėjo turėti įtakos tam, kad greito SIA metu dažniau kaip galima alternatyva nurodomas priešiškas elgesys. Tai atitinka prielaidą, kad reaguojant greitai dažniau remiamasi savo turimomis kognityvomis struktūromis (Crick & Dodge, 1994; Dodge, 1993; Huesmann, 1988) ir naudojama ta informacija, kuri jau yra aktyvinta.

Palyginę teistų ir neteistų vyrų atsakymus, statistiškai reikšmingų jų pasiskirstymo skirtumų nenustatėme ($p = 0,106$). Tyrimai rodo, kad agresyvūs vaikai pateikia daugiau su agresija susijusių galimo elgesio alternatyvų (Dodge et al., 2003). Suaugusiųjų tyrimai taip pat leidžia teigti, kad agresyvių ir neagresyvių asmenų socialinės informacijos apdorojimas elgesio alternatyvų kūrimo etape skiriasi (Tarozienė, 2011; Valickas ir kt., 2014). Tai, kad šiame tyrime nenustatėme reikšmingų skirtumų tarp tyrimo dalyvių grupių, galima paaiškinti metodologiniais tyrimo ypatumais. Esant pakankamai laiko ir motyvacijos, paprašius tyrimo dalyvių apgalvoti matytą socialinę situaciją, galima sukelti homogenizuojantį efektą – žmonės tokiu atveju bus linkę atkreipti dėmesį į požymius, kuriuos įprastai būtų ignoravę (Gilbert, Krull, & Pelham, 1988). Be to, kaip minė-

ta, negalima atmesti amžiaus ir socialinio pageidaujiamumo veiksnių įtakos.

Elgesio pasirinkimas ir įvertinimas. Greito SIA metu pateikiami atsakymai skiriasi nuo pateikiamų lėto SIA metu ($p < 0,001$). Greito SIA metu, palyginti su lėtu, tyrimo dalyviai dažniau nurodė, kad veikėjas elgsis priešišškai, o lėto SIA metu dažniausiai pateikiami prosocialūs arba neutralūs atsakymai. Šie rezultatai pasireiškė ir skirtingose tyrimo dalyvių grupėse – tiek nuteistieji ($p \leq 0,05$), tiek kontrolinės grupės vyrai ($p < 0,001$) greito SIA metu nurodydavo daugiau priešiškų atsakymų, nei lėto SIA metu. Tokie rezultatai sutampa su kitų tyrėjų gaunamais duomenimis, kad pateikiant greitą atsaką dažniau yra nurodomi su agresija susiję variantai (Rabiner et al., 1990; Zelli et al., 1995).

Pagal socialinės informacijos apdorojimo teoriją, agresyvūs asmenys, palyginti su neagresyviais, dažniau renkasi priešišką kitų atžvilgiu elgesį, tai patvirtina ir empiriniai tyrimai (Dodge et al., 2003; Quiggle et al., 1992), tačiau, palyginę tyrimo dalyvių grupių atsakymus tarpusavyje, reikšmingų skirtumų nenustatėme ($p = 0,098$). Minėti metodologiniai tyrimo ypatumai, taip pat tyrimo dalyvių amžius ir galbūt noras pateikti socialiai priimtinus atsakymus galėjo turėti įtakos tam, kad mūsų tyrimo rezultatai nepatvirtina kitų tyrėjų gaunamų duomenų. Netiesiogiai tai patvirtina nurodytose situacijose veikėjo pasirinkto elgesio vertinimo rezultatai. Nors dauguma tyrimo dalyvių (62,4 %) nurodė, kad veikėjo pasirinktas elgesys padės pasiekti užsibrėžtą tikslą, prosocialus elgesys dažniau vertinamas kaip efektyvus tik greito SIA metu ($p \leq 0,05$), nuoseklus SIA metu skirtumai nėra patikimi

($p = 0,171$). Greito SIA metu tyrimo dalyviai dažniau nurodo, kad bus pasirinktas priešiškas elgesys, net jei jis vertinamas kaip nepadėsiantis pasiekti tikslo. Tai reiškia, kad, esant greitam SIA, elgesio efektyvumo vertinimas susijęs su jo pobūdžiu, o nuoseklus SIA metu tyrimo dalyviai yra linkę nurodyti, kad elgesys padės pasiekti užsibrėžtą tikslą, nesvarbu, ar pasirinktas elgesys yra priešiškas, ar prosocialus.

Be to, lyginant teistų ir neteistų vyrų nurodyto veikėjo pasirinkto elgesio vertinimą, nustatyta, kad teisti vyrai dažniau nurodo, jog pasirinktas elgesys bus efektyvus (t. y. padės pasiekti tikslą), neatsižvelgdami į tai, ar jis priešiškas, ar prosocialus ($p = 0,105$), o neteisti vyrai elgesio efektyvumą vertina atsižvelgdami į jo pobūdį ($p \leq 0,05$).

Žvelgiant iš euristinio apdorojimo pozicijų, šiuos rezultatus, kad nurodomas pasirinktas priešiškas elgesys dažniau vertinamas kaip neefektyvus greito SIA metu, bet ne nuoseklus, galima paaiškinti tuo, kad pradeda veikti euristinis „gero-blogo“ vertinimas, kai atsižvelgiama ne į tai, ar elgesys padės pasiekti tikslą, bet į jo moralinę vertę. Lėto SIA metu, kai žmogus turi laiko apgalvoti, labiau atkreipiamas dėmesys į situaciją ir priimamas priešiško elgesio vertinimas pagal tai, ar jis padės veikėjui pasiekti tikslą. Be to, ši euristika pasireiškė tik tarp neteistų vyrų o teistieji pasirinktą elgesį vertindavo kaip efektyvų, kad ir kokio jis būtų pobūdžio. Arsenio, Adams ir Gold (2009) teigia, kad agresyvių asmenų sprendimų priėmimas susijęs su moraliniu vertinimu – proaktyviu agresyviu elgesiu pasižymintys paaugliai yra linkę naudoti agresiją nepaisydami galimų padarinių sau ar aukai. Tai atspindi ir mūsų gauti duomenys.

Lyginant tyrimo dalyvių nurodomo veikėjo pasirenkamo elgesio pobūdžio sąsajas su elgesio tinkamumu, taip pat nustatytos reikšmingos sąsajos ir greito ($p < 0,001$), ir nuoseklaus SIA ($p < 0,001$) metu. Greito SIA metu, palyginti su nuosekliu, tyrimo dalyviai dažniau teigėdavo, kad priešiškas ir prosocialus elgesys yra netinkamas, o neutralus elgesys greito SIA metu dažniau buvo vertinamas kaip tinkamas, palyginti su nuosekliu SIA.

Apibendrinant – tyrimo rezultatai atskleidė, kad, pateikiant greitą atsaką, palyginti su nuosekliu, socialinės informacijos apdorojimas yra priešiška tendencingas visuose SIA etapuose. Greito SIA metu, lyginant su nuosekliu, atgaminama mažiau prasmingų situacijos detalių, dažniau subjektyviai jas pateikiant, informacija dažniau interpretuojama priešiška, dažniau nurodoma, kad veikėjas sieks priešišku tikslu, ir generuojama daugiau priešišku galimo elgesio alternatyvų. Galiausiai – dažniau nurodoma, kad situacijos veikėjas pasirinks įgyvendinti priešišką elgesį, nors toks elgesys dažniau vertinamas kaip neefektyvus ir netinkamas konkrečioje situacijoje. Tai patvirtina prielaidą, kad greitai, impulsyviai reaguodamas žmogus dažnai linkęs remtis ne iš išorės ateinančia informacija, o jau turimomis kognityvaus žinojimo struktūromis, ir tai daro įtaką šališkų sprendimų priėmimui (Glöckner & Witteman, 2010; Kahneman & Frederick, 2005; Linder et al., 2010). Tendencingas informacijos apdorojimas pasireiškia ir dėl to, kad, esant kognityviai apkrovai, – šiuo atveju, kai reikia atsakymą pateikti kuo greičiau, – žmogus pateikia lengviausiai prieinamą atsakymą, kuris remiasi ne konkrečios situacijos stimuliu, bet jiems artimų euristinių požymių apdorojimu. Taigi, jei

tyrimo dalyviams, stebint nevienareikšmes socialines situacijas, reikia pateikti greitą atsakymą, asmuo nesiekia apdoroti visų stimulų, bet remiasi aktyvintomis kognityvomis struktūromis – t. y. objektyvūs situacijos požymiai pakeičiami susijusiais euristiniais. Toks pakeitimas gali lemti visą SIA ciklą – priešiški atsakymai pateikiami visuose SIA etapuose.

Kitas svarbus klausimas, susijęs su socialinio pažinimo samprata, kodėl vieniems stebint nevienareikšmišką situaciją aktyvinamos priešiškos kognityvios struktūros, o kitiems ne. Vadovaujantis SIA teorija, šie skirtumai aiškinami turima patirtimi. Kaupiant patirtį yra suformuojamos atitinkamos kognityvios struktūros, kurios lengvai aktyvinamos kiekvienoje konkrečioje situacijoje ir veikia žmogaus elgesį (Crick & Dodge, 1994; Dodge, 1993; Huesmann, 1988; Kahneman, 2003). Palyginus, kaip pasireiškia skirtingų tyrimo dalyvių grupių greitas ir lėtas SIA, nustatyti tam tikri skirtumai informacijos užkodavimo etape. Laisvės atėmimo vietose bausmes atliekantys vyrai greito SIA metu atkurdavo mažiau prasmingų situacijos detalių, nei lėto SIA metu, ir atpasakodavo situacijas labiau subjektyviai, o tarp neteistų vyrų skirtumų, atkuriant situacijas, esant greitam ir lėtam SIA, nebuvo nustatyta. Be to, savo tyrime gavome prieštarigus rezultatus – iš vienos pusės, pasitvirtino, kad agresyvūs asmenys, pateikdami greitą atsakymą, pateikia priešiškus, o reaguodami racionaliai – prosocialius atsakymus. Tačiau, iš kitos pusės, nustatyta tendencija (statistiškai patikimų skirtumų neradome), kad nuteistieji, palyginti su neteistais asmenimis, pateikė mažiau priešišku atsakymų visuose SIA etapuose tiek greito, tiek nuoseklaus SIA metu. Tai prieštarauja

tyrimų rezultatams, kad agresyvūs asmenys, palyginti su neagresyviais, socialinę informaciją dažniau apdoroja tendencingai priešiška.

Tyrimo ribotumai

Vertinant atliktą tyrimą apskritai, būtina atsižvelgti į tam tikras aplinkybes, kurios galėjo turėti įtakos gautiems rezultatams. Visų pirma – *metodologiniai tyrimo ypatumai*. SIA tyrėjai pripažįsta, kad tyrimuose naudojami sąmoningumu ir savirefleksija besiremiantys atsakymai kelia abejonių, ar visi SIA etapai tinkamai įvertinami (Orobio de Castro, 2004) ir atspindi tikrose gyvenimiškose situacijose vykstančius pažintinius procesus. Šis klausimas yra ypač aktualus norint palyginti greitą ir lėtą SIA. Mūsų tyrimo atveju greito SIA metu dažnesnis priešiško atsakymo pateikimas vyksta esant laiko deficitui, geriau neapmaščius, o vėliau, interviu metu, pateiktas atsakymas pagrindžiamas atsakymais į kitus klausimus. Šiuo atveju sunku tiksliai pasakyti, ar gauti skirtumai gali būti paaiškinami skirtingu SIA apdorojimo turiniu, ar interviu ypatumais. Vienas galimų būdų išspręsti šią problemą – SIA etapams įvertinti naudoti iš anksto nurodomas atsakymų alternatyvas. Nors pasirinktas laisvų atsakymų metodas leidžia gauti didesnę reakcijų įvairovę, kaip pažymi Gilbert ir kolegos (1988), esant pakankamai laiko ir motyvacijos, gali sukelti homogenizuojantį efektą.

Prie trūkumų reikia paminėti *agresyvaus elgesio koncepcijos problemą*. SIA teorija kilo mėginant paaiškinti būtent agresyvų vaikų elgesį ir vėliau praplėsta aiškinant įvairesnį, nuo socialinių normų nukrypstantį, elgesį. Nusikalstamas elgesys, kuriuo pasižymėjo mūsų tyrimo

dalyviai, patenka į nukrypstančio nuo socialinių normų elgesio apibrėžimą. Šiame tyrime nusikaltimų darymas buvo pasirinktas kaip objektyvus asocialaus, tačiau nebūtinai agresyvaus, elgesio rodiklis. Šis klausimas ypač svarbus tiriant suaugusiuosius, kurie, turėdami daugiau patirties ir sudėtingesnes kognityvaus žinojimo struktūras, yra pajėgūs numatyti platesnį spektrą atsakymų – tiek prosocialių, tiek agresyvių – ir taip sumažinti skirtumų pasireiškimą. Be to, suaugusieji turi ir geriau išvystytas žinojimo, kaip elgtis įvairiose situacijose, schemas, ir gali pateikti save iš geresnės pusės. Tad tikėtina, kad, susiaurinus tiriamo fenomeno apibrėžimą, išryškėtų specifiniai skirtumai, susiję būtent su agresyviu elgesiu. Pavyzdžiui, Valickas ir kolegos (2014), atlikę smurtinius ir nesmurtinius nusikaltimus padariusių asmenų SIA tyrimą, daro išvadą, kad šių grupių tyrimo dalyvių informacijos apdorojimo procesai daugiau ar mažiau skiriasi.

Galiausiai *tyrimo dalyvių imčių ypatumai*. Analizuojant informacijos interpretacijos etapą, nustatyti reikšmingi skirtumai lyginant greito ir lėto SIA metu gautus atsakymus, tačiau analizuojant šiuos ypatumus tyrimo dalyvių grupių viduje reikšmingų skirtumų nenustatyta. Tikėtina, kad, esant didesnėms, ypač neteistų vyrų, imtims, ši tendencija būtų patvirtinta statistiškai. Taip pat svarbu paminėti, kad neteistų vyrų imtis buvo surinkta atsižvelgiant į teistų vyrų amžių ir išsilavinimą. Patogiosios imties sudarymo principu vidutinio amžiaus, ne aukštesnio nei vidurinis išsimokslinimo vyrai buvo surinkti Vilniaus teritorinėje darbo biržoje ir darbo biržos mokymo centre. Tad, tikėtina, buvimas be darbiu taip pat yra susijęs su tam tikromis psichosocialinėmis savybėmis, kurios ne-

buvo kontroliuojamos mūsų tyrime, tačiau galėjo turėti įtakos gautiems rezultatams. Planuojant ir atliekant tolesnius tyrimus SIA srityje, būtina atsižvelgti į šiuos trūkumus.

IŠVADOS

1. Socialinės informacijos apdorojimas, kai tyrimo dalyvis turi reaguoti greitai ir pateikti atsakymus atvirkštine tvarka, palyginti su lėtu SIA, statistiškai reikšmingai ($p \leq 0,05$) skiriasi visuose etapuose:
 - a. greito SIA metu informacija atkuriamą mažiau detalai ir dažniau subjektyviai nei lėto SIA;
 - b. greito SIA metu dažniau pateikiama priešiška informacijos interpretacija, nei lėto SIA;
 - c. pateikiant greitą atsaką reikšmingai dažniau nurodoma, kad situacijos veikėjas sieks priešiškų tikslų, nei lėto SIA metu;
 - d. greito SIA metu pateikiama daugiau priešiškų galimo elgesio alternatyvų, nei lėto SIA metu;
- e. greito SIA metu, palyginti su lėtu SIA, dažniau nurodoma, kad situacijos veikėjas įgyvendinti pasirinkęs priešišką elgesį, net jei jis vertinamas kaip neefektyvus ir netinkamas.
2. Teisti vyrai greito SIA metu informaciją užkoduoja mažiau detalai ($p < 0,001$) ir dažniau subjektyviai ($p \leq 0,05$), palyginti su neteistais.
3. Teistų ir neteistų vyrų nuoseklus SIA tikslo išsikėlimo etape reikšmingai skiriasi ($p \leq 0,05$) – teisti vyrai, palyginti su neteistais, dažniau nurodo, kad veikėjas sieks neutralių tikslų ir rečiau – priešiškų ir prosocialių.
4. Teisti ir neteisti vyrai skirtingai ($p \leq 0,05$) vertina nurodomo situacijos veikėjo pasirinkto elgesio efektyvumą – teisti vyrai dažniau nei neteisti nurodo, kad pasirinktas elgesys padės veikėjui pasiekti tikslą, kad ir koks jis būtų – priešiškas ar prosocialus.

LITERATŪRA

- Arsenio, W. F., Adams, E., & Gold, J. (2009). Social information processing, moral reasoning, and emotion attributions: Relations with adolescents' reactive and proactive aggression. *Child Development, 80* (6), 1739–1755. doi:10.1111/j.1467-8624.2009.01365.x.
- Cheng, C., & Chiu, C. Y. (2002). Differences in automatic social information processing between nondepressed and subclinically depressed individuals. *Journal of Personality, 70* (2), 145–176. doi:10.1111/1467-6434.05001.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin, 115* (1), 74–101. doi:10.1037//0033-2909.115.1.74.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development, 67*, 993–1002.
- Dodge, K. A. (1993). Social-cognitive mechanisms in the development of conduct disorder and depression. *Annual Review of Psychology, 44*, 559–584. doi:10.1146/annurev.ps.44.020193.003015.
- Dodge, K. A., & Frame, C. L. (1982). Social cognitive biases and deficits in aggressive boys. *Child Development, 53*, 620–635.
- Dodge, K. A., Lansford, J. E., Burks, V. S., Bates, J. E., Pettit, G. S., Fontaine, R. G., & Price, J. M. (2003). Peer rejection and social information-processing factors in the development of aggressive behavior problems in children. *Child Development, 74* (2), 374–393.
- Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Valen-

- te, E. (1995) Social information-processing patterns partially mediate the effect of early physical abuse on later conduct problems. *Journal of Abnormal Psychology*, 4, 632–643.
- Erdley, C. A., & Asher, S. R. (1996). Children's social goals and self-efficacy perceptions as influences on their responses to ambiguous provocation. *Child Development*, 67, 1329–1344. doi:10.1111/1467-8624.ep9704041000.
- Fite, J. E., Goodnight, J. A., Bates, J. E., Dodge, K. A., & Pettit, G. S. (2008). Adolescent aggression and social cognition in the context of personality: Impulsivity as a moderator of predictions from social information processing. *Aggressive Behavior*, 34 (5), 511–520. doi:10.1002/ab.20263.
- Garbaliuskaitė, E., Maceina, T., Rizgelytė-Viskontienė, R. ir Valickas, G. (2012). Skirtingus nusikaltimus padariusių, priklausomų ir nepriklausomų nuo psichoaktyvių medžiagų asmenų socialinės informacijos apdorojimo ypatumai. Mokslas praktikai – praktika mokslui. Lietuvos psichologų kongreso medžiaga (pp. 35–36). Klaipėda.
- Gilbert, D. T., Krull, D. S., & Pelham, B. W. (1988). Of thoughts unspoken: Social inference and the self-regulation of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55 (5), 685–694. doi:10.1037/0022-3514.55.5.685.
- Glöckner, A., & Witteman, C. (2010). Beyond dual-process models: A categorisation of processes underlying intuitive judgement and decision making. *Thinking & Reasoning*, 16 (1), 1–25. doi:10.1080/13546780903395748.
- Horsley, T. A., Orobio de Castro, B., & van der Schoot, M. (2010) In the eye of the beholder: Eye-tracking assessment of social information processing in aggressive behavior. *Journal of Abnorm Child Psychology*, 38, 587–599.
- Huesmann, L. R. (1988). An information processing model for the development of aggression. *Aggressive Behavior*, 14 (1), 13–24. doi:10.1002/1098-2337(1988)14:1<13::AID-AB2480140104>3.0.CO;2-J.
- Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality. *The American Psychologist*, 58 (9), 697–720. doi:10.1037/0003-066X.58.9.697.
- Kahneman, D., & Frederick, S. (2005). A Model of Heuristic Judgment. K. J. Holyoak & R. G. Morrison (Eds.), *The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning* (pp. 267–293). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kupersmidt, J. B., Stelter, R., & Dodge, K. A. (2011). Development and validation of the social information processing application: A web-based measure of social information processing patterns in elementary school-age boys. *Psychological Assessment*, 23 (4), 834–847. doi:10.1016/j.biotechadv.2011.08.021.Secreted.
- Larkin, P., Jahoda, A., & MacMahon, K. (2013). The Social Information Processing model as a framework for explaining frequent aggression in adults with mild to moderate intellectual disabilities: A systematic review of the evidence. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 26, 447–465. doi:10.1111/jar.12031
- Lim, L., Day, A., & Casey, S. (2011). Social cognitive processing in violent male offenders. *Psychiatry, Psychology and Law*, 18 (2), 177–189. doi:10.1080/13218711003739490.
- Linder, J. R., Werner, N. E., & Lyle, K. A. (2010). Automatic and controlled social information processing and relational aggression in young adults. *Personality and Individual Differences*, 49 (7), 778–783. doi:10.1016/j.paid.2010.06.029.
- Michailovaitė, D. (2013). *Socialinės informacijos apdorojimo ypatumai sergančių depresija ir agresyvių žmonių grupėse*. Magistro darbas, Vilnius.
- Nas, C. N., Orobio De Castro, B., & Koops, W. (2005). Social information processing in delinquent adolescents. *Psychology, Crime & Law*, 11, 363–375. doi:10.1080/10683160500255307.
- van Nieuwenhuijzen, M., Bijman, E. R., Lamberix, I. C. W., Wijnroks, L., Orobio de Castro, B., Vermeer, A., & Matthys, W. (2005). Do children do what they say? Responses to hypothetical and real-life social problems in children with mild intellectual disabilities and behaviour problems. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49 (6), 419–433. doi:10.1111/j.1365-2788.2005.00674.x.
- van Nieuwenhuijzen, M., Orobio de Castro, B., van Aken, M. A. G., & Matthys, W. (2009). Impulse control and aggressive response generation as predictors of aggressive behaviour in children with mild intellectual disabilities and borderline intelligence. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53 (3), 233–242. doi:10.1111/j.1365-2788.2008.01112.x.
- van Nieuwenhuijzen, M., Orobio de Castro, B., van der Valk, I., Wijnroks, L., Vermeer, A., & Matthys, W. (2006). Do social information-processing models explain aggressive behaviour by children

with mild intellectual disabilities in residential care? *Journal of Intellectual Disability Research*, 50 (11), 801–812. doi:10.1111/j.1365-2788.2005.00773.x.

Orobio de Castro, B. (2004). The development of social information processing and aggressive behaviour: Current issues. *European Journal of Developmental Psychology*, 1 (1), 87–102. doi:10.1080/17405620444000058.

Orobio de Castro, B., Merk, W., Koops, W., & Veerman, J. W. (2005). Emotions in social information processing and their relations with reactive and proactive aggression in referred aggressive boys. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34 (1), 105–116.

Orobio de Castro, B., Veerman, J. W., Koops, W., Bosch, J. D., & Monshouwer, H. J. (2002). Hostile attribution of intent and aggressive behavior: A meta-analysis. *Child Development*, 73 (3), 916–934.

Quiggle, N. L., Garber, J., Panak, W. F., & Dodge, K. A. (1992). Social information processing in aggressive and depressed children. *Child Development*, 63, 1305–1320.

Rabiner, D. L., Lenhart, L., & Lochman, J. E. (1990). Automatic versus reflective social problem solving in relation to children's sociometric status. *Developmental Psychology*, 26 (6), 1010–1016.

Slaby, R. G., & Guerra, N. G. (1988). Cognitive mediators of aggression in adolescent offenders: Assessment. *Developmental Psychology*, 24 (4), 580–588.

Smith, P., & Waterman, M. (2004). Role of experience in processing bias for aggressive words

in forensic and non-forensic populations. *Aggressive Behavior*, 30 (2), 105–122. doi:10.1002/ab.20001.

Tarozienė, V. (2011). *Socialinės informacijos apdorojimas ir nusikalstamas elgesys. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, psichologija* (06 S), Vilnius.

Tversky, A., & Kahneman, D. (1986). Rational choice and the framing of decisions. *Journal of Business*, 59 (4), 251–278.

Tversky, A., & Kahneman, D. (1992). Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 5 (4), 297–323. doi:10.1007/BF00122574.

Valickas, G. ir Tarozienė, V. (2009). Asocialaus elgesio formavimasis socialinės informacijos apdorojimo požiūriu. *Psichologija*, 40, 21–36.

Valickas, G., Vanagaitė, K. ir Navickas, V. (2014). Žudikų ir kitus nusikaltimus įvykdžiusių nuteistųjų socialinės informacijos apdorojimo ypatumai. *Kriminologijos studijos*, 1, 122–151.

Wilkowski, B. M., Robinson, M. D., Gordon, R. D., & Troop-Gordon, W. (2007). Tracking the evil eye: Trait anger and selective attention within ambiguously hostile scenes. *Journal of Research in Personality*, 41 (3), 650–666. doi:10.1016/j.jrp.2006.07.003.

Zelli, A., Huesmann, L. R., & Cervone, D. (1995). Social inference and individual differences in aggression: Evidence for spontaneous judgments of hostility. *Aggressive Behavior*, 21 (6), 405–417. doi:10.1002/1098-2337(1995)21:6<405::AID-AB2480210602>3.0.CO;2-N.

PATTERNS OF AUTOMATIC AND REFLECTIVE SOCIAL INFORMATION PROCESSING OF ADULT MALE OFFENDERS AND CONTROL GROUP JUDGING ON AMBIGUOUS SOCIAL SITUATIONS

Andrius Lošakevičius

S u m m a r y

The social information processing (SIP) theory plays an important role in theoretical accounts of the social human behaviour. It provides significant advances in understanding social adjustment proposing that people, when faced with a social problem, engage in consecutive cognitive steps of information processing before enacting certain behaviour. However, the majority of studies include the research of children behaviour, and less is known regarding the SIP and

social adjustment of adults. Besides, although there is a considerable evidence supporting the hypothesis that SIP is related to aggressive behaviour, this theory is criticized for its seemingly rational nature, and it is still not clear whether the structure proposed by the SIP model applies to the rational as well as the automatic behaviour when the social situation demands a rapid response.

The aim of this study was to investigate the

SIP patterns of adult male offenders and control group participants under different circumstances – when the social situation requires a rapid response and when there is time to rationally process the information. In total, 90 (57 convicted for various crimes and 33 – the control group) men aged 20 to 63 participated in the study. A structured interview was conducted after the participants had been presented with short video vignettes of the social interaction.

The results showed significant differences between offenders and control group participants when recalling the social situations determining the goal the protagonist would set himself in the situation and evaluating a possible response of the protagonist. Moreover, when responding immediately, both offenders and the control group participants generated different answers

as compared to those when providing reflective responses in each of the step of the SIP model. When responding immediately, a participant recalled less situational cues ($p \leq 0.05$), and more of them were subjectively distorted ($p \leq 0.05$), provided more hostile interpretations of the situation ($p \leq 0.05$), and more often determined hostile goals for the protagonist. Besides, participants provided more hostile behaviour alternatives for the protagonist ($p \leq 0.05$) and more often indicated that the protagonist was to choose a hostile way to react ($p \leq 0.05$). The implications of these findings for the aggressive adult problem-solving behaviour are discussed.

Key words: social information processing, adult offenders, automatic and reflective response, antisocial behaviour

Iteikta 2015 08 21